
„ARMĖNŲ KILTIES“ PERSONAŽAI V. PIETARIO „ALGIMANTE“ IR VAIŽGANTO „PRAGIEDRULIUOSE“: ISTORINIS LITERATŪROLOGINIS KOMENTARAS

Juozas Laurušas

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius, Lietuva

Du iškilūs XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių prozos kūriniai: V. Pietario „Algimantas, arba Lietuviai XIII šimtmetyje“ ir J. Tumo-Vaižganto „Pragiedruliai“. Lietuvių pirmasis istorinis romanas apie valstybingumo priešaušrį, kai Lietuva dar tik „rengėsi busti“ („Vienok budo ji ne iš sykio... iš palengvos ji budo...“¹ – baigiamieji romano žodžiai), ir dramatiško optimizmo persmelktas daktarių epas, nacionalinio atbudimo vaizdai – „vaizdai kovos dėl kultūros“.

Abiejuose romanuose veikia „armėnų kilties“ personažai. Tai ne šiaip epizodiniai, antraeiliai veikėjai, o vieni svarbesniųjų. Pietario personažas – armėnas pirklys Arminas yra reikšminga romano intrigos spyruoklė, Vaižganto herojui – sulenkėjusiam ir nusigyvenusiam dvarininkui Algirdui Sviestavičiui, savo giminę kildinančiam iš armėnų kunigaikščių, tenka viena pagrindinių „Pragiedrulių“ pirmosios dalies („Gondingos krašto“) siužeto gijų ir itin svarbus idėjinis vaidmuo.

Kodėl? Kuo dėtas šių personažų armėniškumas? Koks juos sukūrusių rašytojų santykis su armėnų istorija ir kultūra apskritai, o šiuose kūriniuose – konkrečiai? Gal pirmuoju atveju tenorėta suteikti papildomų spalvų bei egzotikos ir be to dinamiškam Lietuvos priešistorės paveikslui, o antruoju vien siekta įlieti į kūrinių Vaižgantui taip būdingo komizmo, iškeliant neatitikimą tarp kunigaikštiskų Sviestavičiaus pretenzijų ir jo apgailėtinos padėties, kuri parodoma romano pradžioje („kniaź Świestowicz herbu Saffanduło“ grįžta iš licitacijos)? Kiek istoriniu, vadinasi, ir literatūriniu požiūriu motyvuota abiejų personažų armėniškoji kilmė?

Minėtus klausimus pasiaiškinti ir yra šio straipsnio tikslas.

* * *

„Aš čia nemisliju <...> rašyti istorišką monografiją. Aš užsikėsiu čionai nubrėžti paveikslėlį mūsų praeities, kaip ta praeitis atsipiešė mano vaidentuvėje <...>. Čion ne istorija, tiktai apysaka – ant istoriško postovio parašyta“ (A 1, 4), – šitai paprastai romano „Prakalboje“ Pietaris apibūdino savo kūrinių, kartu taikliai nusakydamas istorinės prozos specifiką apskritai, išskeldamas ryšį tarp kūrėjo

išmonės, vaizduotės ir istorinio pagrindo. Kaip stropiai rašydamas „Algimantą“ Pietaris gilinosi į metraščius, studijavo istorikų veikalus, matyti ne tik iš „Prakalbos“, bet ir iš rašytojo korespondencijos, ypač laiškų A. Dambrauskui-Jakštui (1860–1938), kuriuose nuolat prašo jam siųsti kuo daugiau istorinės lektūros arba gyvai aptaria jau perskaitytas knygas. Matyti ir iš rašytojo rankraščių, iš jo paties, kaip istoriko, plunksnos bandymų, pavyzdžiui, studijoje „Lietuviai amžių glūdumose“ arba vaikystės atsiminimais inkrustuotoje istorinėje apybraižoje „Apie Sūdaviją“ – nemažai vardų ir senovės istorijos faktų iš čia buvo perkelta į „Algimantą“. Taigi „istoriško pastovio“ kūrinyje apie XIII a. pradžios Lietuvą esama, nors tai ir ne „istoriška monografija“.

Todėl sunku sutikti su nuomone, kad romane nesą jokio istoriškumo: „Nors šis pirmasis lietuvių romanas ligi šiol vadinamas istoriniu, jame kokios nors istorijos veltui ieškotume“, nes „jame nė žodžiu neužsiminama apie Mindaugą, Saulės mūšį, Didįjį prūsų sukilimą, Klaipėdos užgrobimą ir kt. žymiausius XIII a. Lietuvos istorijos įvykius“².

Tačiau naivu nurašyti kaip „vieną silpniausių“, šiaip ar taip, „patį reikšmingiausią Pietario kūrinį“³, nurašyti **dar ir todėl**, kad autorius nepavaizdavo įvykių, vykusių vėliau (Mindaugo iškilimas ir visi kiti), negu vaizduojamieji romane (pagal metraščius ir T. Narbutą – jo „Lietuvių tautos istoriją“ Pietaris atidžiai skaitė dar jaunystėje – Algimantas mirė 1226 m.; romane jį paliekame pačiame stiprumo). Panašiai Vaižgantui galima prikišti, kad „Pragiedruluose“ jis neatspindėjo Pirmojo pasaulinio karo ir jo pasekmių. Be abejo, „Algimanto“ autorius, nušviesdamas, vertindamas, pajungdamas savo sumanymui šykščius istorinius duomenis apie tolimą epochą, vietomis pernelyg pasikloviavo vaizduote. Antra vertus, kurdamas tos epochos koloritą, jis dažnai rėmėsi atmintyje įstrigusiais realistiniais gimtojo kaimo vaizdais, todėl ne visur išlaikė šio tipo romanui būtiną istorinę distanciją. Taip pat neišvengė jis (tiesa, ir nesiekė išvengti) atviro tautinio tendencingumo. Šiandien „Algimanto“ autoriui rastume ir daugiau ką prikišti. Vis dėlto tam tikrą istoriškumą, istorinį konkretumą rašytojui pasiekti pavyko – tai liudija ir mus dominantis Armino paveikslas.

Su Arminu („jį po šituoju vardu ir pažinojo“, kadangi jis – armėnas, aiškina Pietaris) susiduriame jau romano pradžioje – jis atkeliavo „su celiu abazu vežimų, prikraudų visokiomis pramonėmis, apart to atsivarė jisai nežinia iš kur gautų puikių žirgų kaimenę nemažą“ (A 1, 53). Medžioklės metu Algimantas išgelbsti armėnų pirklių, kurių užpuolė didžiulis lokys. Netrukus Arminas atsidėkoja – jis lietuvio Basojo (Ivono, Dimitro, armėnų pirklio Rudžio – romano intrigos virąžuose tai tas pats asmuo) talkininkas vaduojant Algimantą iš Galičo-Voluinės kunigaikščio Romano nelaisvės: Algimantas pabėga Armino jam dovanotu geriausiu kaimenės žirgu, apsirengęs jo įteiktais šarvais. Prieš tai armėnų pirklys, su savo karavanu būdamas Kryme, išperka iš polovcų vergovės Algimanto artimiausią pagalbininką Basajį, kurį polovcams klastingai buvo išdavęs Romanas. Vėliau Arminas Lietuvos žemes siekiančiam suvienyti kunigaikščiui Algimantui tiekia ginklus ir žirgus, o romano pabaigoje, kai priešai jau apmalšinti, vėl „pirmas atsirado Arminas su savo šėtromis“ (A 5, 71).

Nežinant kai kurių armėnų tautos istorinio būvio aplinkybių, Armino paveikslas Pietario romane iš tiesų gali atrodyti savaip fantastinis, su istorija neturįs nieko bendra. Iš kur ir kaip į XIII a. Sūduvos kelius atklydo armėnų pirklių karavanas? Norint į šį klausimą atsakyti (o jis tam tikra prasme liečia ir Vaižganto herojaus genealogiją), būtinas istorinis ekskursas.

Pirmoji didelė armėnų išeivių banga būsimąją Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę pasiekė dar XI amžiuje, tiurkams seldžiukams įsiveržus į Armėniją ir sugriovus tuometinę jos sostinę Ani⁴. Tai atsitikę „324 metai prieš 1386 m. įvykusį Lietuvos krikštą“⁵, išeitų, kad 1062 m. (tiesa, kituose šaltiniuose nurodoma 1064 ir net 1065). Armėnų išeiviai plačiai pasklido ir įsikūrė įvairiose vietovėse, „kaip antai Llove, kur 1183 m. pastatė puikią bažnyčią, Kamenece, Lucke ir Lietuvoje“⁶. Nors minimos bažnyčios (kuri buvusi medinė) pastatymas yra ginčijamas, pats armėnų buvimas apibrėžtame regione niekam nekelia abejonių: armėnus čia matome jau tais laikais, kai „XIII amžiuje Nemuno baseine ėmė kilti nauja jėga – Lietuva“⁷. Šį istorinį faktą patvirtina ir kiti autentiški šaltiniai, įskaitant sinchroninius⁸. Netrukus armėnai „nutiesė platų prekybos kelią tarp Armėnijos ir Baltijos jūros“⁹.

Kita masinė armėnų imigracija į Lietuvą ir kitus kaimynystėje esančius kraštus šaltiniuose siejama su Vytauto Didžiojo laikais, kai nuožmusis emyras Timūras (Tamerlanas), nusiaubęs didžiulius plotus trijuose kontinentuose – Azijoje, Afrikoje ir Europoje, – ir „Armėniją užkariavo“ („Армению... звоевал“) ¹⁰. Didelis būrys krašto gyventojų „kardu prasiskynė sau kelią“ ir susijungė su ankstesniais išeiviais; dalis jų įsiliejo į Vytauto kariuomenę, daugiausia raitininkais, ir „vėliau liko Lietuvoje“, kita dalis užsiėmė prekyba¹¹.

Armėnai greitai prigijo ir įsitvirtino Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politiniame, ekonominiame ir kultūriniame gyvenime. Jau XIV a. jie tarnavo kunigaikščiams Karijotaičiams (Gedimino anūkams, Algirdo sūnėnams) Podolės pasienio įgulse, o vėliau Vytautui, Švitrigailai ir kitiems didiesiems Lietuvos kunigaikščiams, kovėsi svarbiausiuose LDK kariuomenės mūšiuose su mongolais totoriais, kryžiuočiais, turkais – prie Vorsklos¹², Žalgirio¹³, Chotino¹⁴ ir kt.

Suprantama, kad armėnai, atėję iš Rytų, su kuriais ir toliau palaikė glaudžius prekybinius santykius, gerai mokėjo rytų kalbas, todėl LDK didikų ten neretai būdavo siunčiami su atsakingomis misijomis kaip vertėjai arba diplomatai, o ir „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmuose, vedant diplomatines derybas su Krymo chanais ir turkų sultonais, vertėjais dažnai būdavo armėnai“¹⁵. Tai nebuvo paprastas užsiėmimas: be kalbų mokėjimo, reikėjo įvairiausių žinių ir gabumų: pažinti savos ir svetimos pusės kultūrą, buitį, papročius, susivokti bendrojoje politinėje situacijoje, tarptautiniuose santykiuose, pagaliau buvo privalu griežtai laikytis diplomatinio etiketo. „Gyvenimo sąlygos iš kiekvieno armėno darė diplomata de facto. Todėl nieko nuostabaus, kad armėnai labai dažnai buvo diplomatai de jure. Niekas geriau už armėnus nepažino totorių, turkų ir kitų rytiečių, su kuriais jie nuolat susidurdavo prekybami, papročių ir įpročių. Kam daugiau, jeigu ne armėnams, buvo galima patikėti rizikingą diplomatinių derybų reikalą su itin įgudusiais ano meto diplomatais, Rytų atstovais, kai menkas etiketo pažeidimas,

negrabesnė frazė, tuščio, didiko akimis žiūrint, formalumo pažeidimas jau pačioje pradžioje galėjo sužlugdyti diplomatinę kampaniją Rytuose¹⁶.

Regione, kuriam priklausė ir Lietuva, armėnai ilgą laiką (maždaug iki XVII a. vidurio) turėjo savo rankose ir prekybos su Rytai monopolį. Rytų prekės dažnai būdavo vadinamos tiesiog „armėniškomis prekėmis“. Armėnų karavanai jas gabendavo iš Persijos, Turkijos, Kaukazo ir Užkaukazės, Moldavijos, Valakijos ir Krymo – pastarasis kai kuriuose šaltiniuose net vadinamas „Armenia maritima“ („Pamario Armėnija“), o Pietario romane vaizduojamais laikais „švietė išmisiais ir kultūra“ (A 1, 53), paties autoriaus žodžiais tariant. Krymas, su kuriuo komunikuoja Arminas, buvo tranzitinė prekybos su Rytai vieta ne tik Vytauto laikais¹⁷, bet ir žymiai anksčiau.

Armėnų pirkliai vaidino svarbų vaidmenį Lietuvos vidaus ir užsienio prekyboje, skatindami prekių apyvartą, bendrą krašto ekonominę raidą ir prestižą, miestų augimą ir t. t. Iš Lietuvos jie vežė medų, vašką, grūdus, kanapes, audinius, kailius, odas, įvairiausių amatininkų gaminius, taip pat įstabųjį gamtos dirbinį – XIV a. būtent armėnai „atgaivino kitados sunykusią prekybą gintaru“¹⁸. Į Lietuvą jie varydavosi kaimenes grynaveislių žirgų, keliaudavo vežini metalo dirbiniais, ginklais, kilimais, įvairiausiais vaisiais, prieskoniais, indais, papuošalais ir t. t. Šios Rytų gėrybės „Algimanto“ autoriaus „vaidentuvėje atsipiešė“ taip: „Ant Armino vežimų gulėjo sukrauti visokie tavorai, visokie padarai ir padirbiai. Čion žibėjo sajetos, visokios gelumbės, audeklai įvairiai rinkti, ten blizgėjo kardai, toliau visokie indai, mirgėjo taurės, kaušai, ragai ir kragai. Ten stovėjo kubilai pilni visokių mažmožių“ (A 1, 57). Beje, prie armėnų pirklių karavanų, traukdavusių į Rytus, neretai prisijungdavo vietiniai pirkliai, tarp jų ir lietuviai¹⁹.

Rytuose armėnai užsiimdavo ne vien prekyba. „Ypač dideli jų nuopelnai išperkant ukrainiečius, rusus, lenkus, lietuvius, moldavus iš turkų ir totorių nelaisvės“²⁰, – tad ir čia Pietaris, kurio Arminas išperka lietuvį Basą iš polovcų vergovės, neprasilenkė su istorine tiesa. Įdomu pastebėti, kad šį armėnų veiklos aspektą iškėlė ir J. Lasickis (1533 arba 1534 po 1599), žymus Reformacijos Lietuvoje veikėjas, pateikęs apibendrintą ir įsimenančią armėnų charakteristiką apybraižoje „Apie armėnų religiją“ („De religione Armeniorum“): „Tai garbingi, humaniški, atviri, kilnūs, laisvai savo mintis reiškia ir kartu apdairūs, elegantiški, rafinuoti, patikimi, dailių veido bruožų, su juodomis barzdomis, prekybai su Rytų kraštais atsidaugę, krikščionis iš vergovės išperką, labdaringi žmonės“²¹.

Kyla klausimas, ar yra buvę stambesnių armėnų kolonizacijos centrų pačioje etnografinėje Lietuvoje (tokių kaip Lvovas Galicijoje su „Leopolio ir visų Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės armėnų arkivyskupu“ – šitaip jis tituluojamas armėnų metraštyje, kaip Kamenecas Podolėje, Luckas Voluinėje ir kt.)? Klausimas pagrįstas, juo labiau kad ir iš minėtų miestų, kuriuose gyvenimas buvo itin neramus dėl nuolatinių totorių ir turkų antpuolių, armėnai dažnai būdavo priversti trauktis toliau į Lietuvą. Štai 1575 m., metraštininko liudijimu, kai Kamenecą, Lvovą ir kitus armėnų gyvenamus miestus užpuolė ir išdegino totoriai, daugelis jų gyventojų pasitraukė į Lietuvą ir čia rado prieglobstį²². Tačiau atsakyti į minėtą klausimą teigiamai kol kas trūksta duomenų, nors kai kurie armėnų autoriai ir užsimena nelokalizuodami, kad pačioje Lietuvoje

net buvusi armėnų bažnyčia²³. Viena yra aišku – daugiausia armėnų nuo seno telkėsi prekybos kelių sankirtoje buvusiam Vilniuje.

Rekonstruodami senojo Vilniaus vaizdą, istorikai paprastai mato armėnus pačioje judriausioje ir gyviausioje miesto vietoje – pagrindiniame Vilniaus turguje (Rotušės aikštėje). Visas plotas aplink aikštę (ir aplinkinės gatvės) jau XIV a. buvo užstatytos pirklių namais, sandėliais, krautuvėmis, viešbučiais, kurių dalis priklausė armėnams²⁴. XVII a. armėnų keliautojas S. Lehaci (g. 1584 m., miręs 1635 m.) priskiria Vilnių prie „senųjų miestų, kuriuose gyvena armėnai“²⁵. Vis dėlto, matyt, čia labiau negu kituose miestuose armėnai „ištirpdavo“ polietninėje maišatyje, tikroje Babelio bokšto papėdėje, kokia buvo senasis Vilnius. Antai kunigaikštis Johanas, Gustavo Vazos sūnus, įvažiuodamas į Vilnių, buvęs priblokštas prieš jį atsivėrusio reginio ir prisipažinęs, kad tokių miestų jam nedaug tekę gyvenime matyti. „Jį nustebino daugiatautė sostinės gyventojų minia: lietuviai, rusai, lenkai, armėnai, graikai, vokiečiai, turkai, totoriai, žydai...“²⁶

Įvairaus pobūdžio istoriniai dokumentai liudija, kad senajame Vilniuje armėnai vertėsi ne tik prekyba, bet ir amatais. Čia jie turėjo savo dirbtuves ir net savo cechus. „Cechai, kaip neišvengiamas Magdeburgo teisių palydovas, buvo asociacijos ne tik pramoniniu, bet ir religiniu bei nacionaliniu požiūriu, todėl pačioje pradžioje (первоначально) matome cechus vokiečių, lenkų, rusų, armėnų, lietuvių“²⁷, – tokia Vilniaus archeografo išvada.

Kitataučių tikybos požiūriu Lietuva buvo itin tolerantiškas kraštas – su tuo sutinka visi tyrinėtojai (rusų, vokiečių, lenkų, ukrainiečių, armėnų, lietuvių). Dar apie 1390 m. Vytautas Didysis patvirtino pirmąjį armėnų išeivių vyskupą Hovanesą²⁸. 1429 m. Vytautą, atvykusį į Lucko suvažiavimą, kur buvo sprendžiamas jo karūnavimo klausimas, su kitais pasitiko ir armėnų vyskupas²⁹, kuris taip pat greičiausiai buvo patvirtintas Vytauto. Vėliau armėnų vyskupų elekcijos neretai vykdavo Vilniuje: 1517 m. Žygimantas Senasis čia patvirtino vyskupą Kalustą (Kilianą), 1562 m. – Žygimantas Augustas vyskupą Grigorą, 1579 m. Steponas Batoras vyskupą Barsumą³⁰. Lietuva pati buvo „neseniai dar stambeldžių tikybos, pripratus gyventi santarvėje su kito tikėjimo ir kitų tautų žmonėmis, leidžianti pas save gyventi stačiatikiams, totoriams, armėnams“³¹, ji „nepažeidinėjo miestuose kitų tautybių teisių“³². Situacija iš esmės pasikeitė po Liublino unijos, kai vietos armėnus atvirai imta persekioti, vadinti „eretikais“, versti juos priimti uniją su Romos katalikų bažnyčia, kai įsiliepsnojo arši religinė polemika – joje nemažą vaidmenį suvaidino šios unijos šalininkas, pirmasis Vilniaus universiteto rektorius P. Skarga (1536–1612), kuris specialiai gilinosi į pasaulietinę ir bažnytinę armėnų istoriją, mokėsi armėnų kalbos³³. Tikslas galop buvo pasiektas – unija pasirašyta. Tačiau negalima nepritari istoriko išvadai, kad armėnų kolonistams buvo suduotas skaudus smūgis: „Religinė armėnų unija su Roma lėmė ne tik jų apeigų, bet ir jų tautybės sunykimą“; armėnai tapo „ne tik katalikais, bet ir lenkais – susiliejo su lenkų nacija“³⁴.

Kaip jau minėta, Pietario romane pirklys Arminas tuo vardu vadinamas todėl, kad yra armėnas – tai paties autoriaus pastaba. Kitaip tariant, etnonimas čia virto asmenvardžiu. Iš tikrųjų šis procesas viduramžiais vyko gana plačiai ir buvo užfiksuotas įvairiuose rašytiniuose šaltiniuose, įskaitant Lietuvos metriką. Antai iš XVI a. pradžios metrikoje esama bylų, kuriose liečiami šie armėnai: Андреев

Арменин („мещанин места львовского“), Беята Арменин („с Кафы“) ir Демьян Арменин („Киевский“; abu pirkliai lankėsi Vilniuje), Ленъковая Урмянка³⁵. 1540 m. kunigaikštis Žygimantas Senasis siunčia raštą Кримо chanui „через толмача Богдана Урмянина“, o kitam armėnui – Филиппу Армянину išskiria žemės ir ežerą³⁶. 1555 m. Žygimantas Augustas užrašo stambią pinigų sumą, o po dvejų metų – žemės sklypą „Mikołajowi Ormianinowi, tłumaczowi swemu języka tureckiego“; 1563 m. tas pats kunigaikštis patvarko dėl turtingo armėnų pirklio palikimo – Vilniuje mirė pirklys Александр Ормянин³⁷. Apisirbojame pateiktais pavyzdžiais, nors jų būtų galima nurodyti gerokai daugiau. Šios armėnų pavardės užfiksuotos raštu pagal slavų kalbų fonetikos ir rašybos taisykles. Tačiau reikia manyti, kad jos egzistavo ir gyvojoje lietuvių kalboje, buvo tariamos pagal savosios kalbos dėsnius (kur sufiksas „in“ natūraliai nubyrėdavo). Šią mintį patvirtintų ir ankstyvieji lietuvių raštijos paminklai – plg. K. Sirvydo pateikiamas etnonimo formas: Ormianin–Armenius–Armenas³⁸. Be to, turime daug analogiškų faktų, kai etnonimai virto pavardėmis – plg. lietuvių pavardes (ir jų vedinius) Latvis, Vokietys, Gudas, mūsų pačių Žemaitis ir pan.³⁹

„Lietuvių pavardžių žodyne“ pavardė Arminas laikoma baltišku sudurtiniu asmenvardžiu. Tačiau pavardę Armanas, aiškinama žodyne, tokiu asmenvardžiu jau „turėtume laikyti labai atsargiai. Tai vienas atvejų, kai sudurtinė pavardė bemaž lygiomis gali būti laikoma baltiška arba germaniška“⁴⁰. Lygiai taip pat atsargiai iškeltume Pietario inspiruotą prielaidą, kad ne visos minėtos armėnų pavardės, kurios minimos senuosiuose aktuose, išnyko Lietuvoje be pėdsako, o susisluoksniavo su atitinkamomis baltiškoms ar germaniškomis; jas galėtume traktuoti kaip tam tikrą lietuvių ir armėnų etnokultūrinių ryšių relikvą.

Pagaliau negalima nenurodyti tipologinių sąsajų tarp istorinio Pietario romano ir naujosios armėnų literatūros pradininko Ch. Aboviano (1809–1848) romano „Armėnijos žaizdos“ – pastarasis paties autoriaus paantraštėje pavadintas istoriniu. Abiejuose romanuose tokia pati patetiška pratarmė, kurioje aiškinamos priežastys, paskatinusios imtis plunksnos, apeliuojama į tautos mitinę priešistorę ir didingą istoriją, nusakomas romano pobūdis ir tikslas, bandoma pasiteisinti dėl galimų netobulumų⁴¹. Tokie patys etnografiniai ataudai abiejų kūrinių ekspozicijoje: Pietario romane – „šventadieniškai besibovijantis pulkas“, Kirsnos kaimo ir pilies gyventojų klegesys, „kanklių balsai“, dainos (su tekstų intarpais), šokiai, žaidimai, palaimingas užsimiršimas; Aboviano romane – užgavėnių šurmulyš, Kanakero kaimo mergelės, išsidabinusios „gintaro ar koralų su auksinėmis monetomis vėriniais“, zurnos muzika, dainos (su tekstų intarpais), šokiai, pokštai, žaidimai. Po ekspozicijos – analogiškas priešų užpuolimo vaizdas⁴². Toks pat kaip Pietario ir Aboviano herojus – jaunasis galiūnas Ahasi. Tokia pati paini, su daugybe nuotykių, digresijų ir atsišakojimų intriga (tarp kitko, vedanti Ahasi ir per senosios Armėnijos sostinės Ani griuvėsius). Lygiai taip pat romanuose nuolat girdimas autoriaus balsas⁴³. Visos šios paralelės juo labiau pažymėtinos ir stebina, kad jos būtent tipologinės – Pietaris negalėjo skaityti viso Aboviano romano, nors apie jį neabejotinai turėjo žinoti: 1894 m. „Varpe“ (Nr. 3, 5, 8, 10, 12; tais pačiais metais čia spausdinosi ir Pietaris) buvo paskelbtas stambus A. Kriščiukaičio-Aišbės (1864–1933) straipsnis „Armėnų beletristai“, parašytas remiantis rusų

humanisto J. Veselovskio (1872–1919) tuo pačiu pavadinimu Maskvoje parengtu rinkiniu⁴⁴. Tačiau rinkinyje, kaip ir Aišbės straipsnyje, tebuvo įdėtas „Armėnijos žaizdų“ fragmentas.

Savo romane Abovianas rašė: „... Aplinkinės galingos tautos žuvo, išnyko nuo žemės paviršiaus ir nė vardo jų niekas nebepprisimena, o armėnų vardas ir šiandieną tebėra gyvas, tikėjimas ir kalba, tegu ir kraujo kaina, išsaugota amžiaus, – tuo negali pasigirti jokia kita tauta“ (AŽ, 239). „Kur dabar Assyrai, Persai, Romėnai, Gotai ir kt.?“⁴⁵ – klausė lietuvių laikraštis, turėdamas prieš akis jau ne armėnus, o pačius lietuvius. Galimas daiktas, kad kuris nors iš daugelio iki šiol neatskleistų slapyvardžių, kuriais draudžiamoje lietuvių spaudoje pasirašyta dešimtys straipsnių apie armėnus ir jų dramatišką istoriją, priklauso Pietariui. Tačiau kad jis buvo jų skaitęs – nebe prielaida, o faktas. Greta šaltinių kitomis kalbomis „Algimanto“ autoriaus dėmesį galėjo atkreipti kad ir tokia G. Petkevičaitės-Bitės (1861–1943) straipsnio vieta: „... Jau tryliktame amžiuje matome armėnus pavergtus. Nerasdami ramumo savo tėvynėje, pradeda jie blaškytis po svetimus kraštus, dažniausiai kaipo pirkkliai“⁴⁶, pasiekdami ir Lietuvą. Vienaip ar kitaip istorinė armėnų kilmės personažo motyvacija Pietario romane nekelia abejonių.

Gauta
2001 01 15

Nuorodos

¹ V. Pietaris, *Algimantas, arba Lietuviai XIII šimtmetyje*, t. 1–5, Sheanandoah, 1905, t. 5, p. 92. Toliau tekste žymima A, tomas ir puslapis.

² Žr. įžanginį straipsnį kn.: V. Pietaris, *Rinkiniai raštai*, Vilnius, 1973, p. 25.

³ *Lietuvių literatūros istorija*, Vilnius, 1979, t. 1, p. 145.

⁴ S. Barącz, *Rys dziejów ormiańskich*, Ternopol, 1869, p. 60–61.

⁵ *Źródła dziejowy*, Warszawa, 1876, t. 2, p. 13.

⁶ *Keturių pasaulio šalių geografija*, Venecija, 1802, d. 2, t. 2, p. 94 (arm. k.).

⁷ A. Alpojadžianas, *Armėnų emigracijos istorija*, Kairas (Printed in Egypt), 1955, t. 2, p. 379 (arm. k.).

⁸ Plg. G. Petrowicz, *La Chiesa Armena in Polonia*. P l: 1350–1624. Roma, 1971, p. 191. Ši monografija apie armėnų bažnyčią Lenkijoje, išėjusi italų kalba (yra ir plati santrauka lenkų kalba), vertinga tuo, kad joje nuolat remiamasi įvairių archyvų, tarp jų ir Vatikano archyvo, medžiaga. Taip pat žr.: Я. Дашкевич, Древняя Русь и Армения в общественно-политических связях XI–XIII вв. (Источники исследования темы), *Древнейшие государства на территории СССР: Материалы и исследования*, 1982 г., Москва, 1984, с. 177–195.

⁹ A. Alpojadžianas, op. cit., p. 384.

¹⁰ *Полное собрание русских летописей*, т. 32. Хроники: Литовская и Жмойтская, и Быховца, Москва, 1975, с. 75; K. Wyrwicz, *Geografia...*, Wilno, 1794, p. 135. Knygoje įdėtos dvi gana kvalifikuotai, su plačiomis šaltinių nuorodomis parašytos istorinės apybraižėlės apie armėnų bažnyčią ir armėnų emigraciją į Lietuvą ir Lenkiją, kurios iki šiol tyrinėtojų liko nepastebėtos. Apie K. Virvičių (1717–1793), buvusį Kražių kolegijos rektorium, žr.: L. Jucevičius, *Mokyti žemaičiai*, Vilnius, 1975, p. 181–185.

¹¹ T. Krusinski, *Prodromus ad tragicam vertentis belli Persici historiam...*, Leopold, 1740, p. 124. T. Krusinskis (1675–1756), jėzuitų misionierius Persijoje, mokėjęs armėnų kalbą ir daug keliavęs po Armėniją, remiasi ir persų rašytiniais šaltiniais. Knyga vėliau buvo išleista anglų, prancūzų, vokiečių, olandų ir turkų kalbomis. V. Ploščianskis (1834–1902), Vilniaus archeografinės komisijos seniesiems aktams tirti narys, nurodo apytikrį ateivių skaičių – „apie 3000 armėnų šeimų“. *LTSR MA CB Rankraščių skyrius*, f. 16–250, sąs. 1 (nenumeruotas).

¹² *Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии*, Каменец-Подольский, 1878–1879, т. 2, с. 178.

¹³ J. Voigt, *Geschichte Preussens*, Königsberg, 1836, Bd. 7, S. 75. Autorius cituoja kryžiuočių ordino didžiojo magistro Heinricho fon Plauenio 1410 m. gruodžio 14 d. laišką, kuriame šis mini armėnus, išskaičiuodamas po mūšio priešų pajėgas.

¹⁴ H. Kamenaci, *Chotino karo [1621 m.] istorija*, Matenadarano rankraštis Nr. 2644, p. 229–254 (arm. k.).

¹⁵ Д. Мышко, О жизни армян в Киеве в XV – первой половине XVII вв., *Исторические связи и дружба украинского и армянского народов*, Киев, 1965, т. 2, с. 118. Yra išleisti trys šio kolektyvinio leidinio tomai; pirmasis (1961) ir trečiasis (1971) išėjo Jerevane. Toliau – ISD, nurodant tomą ir puslapį.

¹⁶ И. Линниченко, Общественная роль армян в прошлом Юго-Западной Руси, *Чтения в историческом обществе Нестора-летописца*, Киев, 1895, кн. 9, с. 143–144. Plačiau apie šią armėnų veiklos sferą žr.: V. Baranowski, Ormianie w służbie dyplomatycznej Rzeczypospolitej, *Mysl Karaimska*, 1946, Nr. 1, s. 119–137. Tiesa, autorius savo informatyviame straipsnyje nepanaudojo šiuo klausimu vieno reikšmingiausių šaltinių – *Acta Tomiciana*, Poznań, 1852–1958, t. 1–16, o dar vieno svarbaus dokumentų rinkinio – *Katalog dokumentów tureckich*, oprac. Z. Abrahamowicz, Warszawa, 1959, pasirodymas „atveria naujų perspektyvų tyrinėjant armėnų dalyvavimą Lenkijos ir Lietuvos užsienio santykiuose su Rytais“. – H. Рашба, С. Авербух, Армяне на польской дипломатической службе в XVI–XVII в., *Patmabanasirakan handes (Istorijos-filologijos žurnalas, leidžiamas Armėnijos MA)*, 1974, Nr. 2, p. 181.

¹⁷ Plg. A. Киркор, Исторические судьбы Литовского Полесья, *Живописная Россия*, Санкт-Петербург–Москва, т. 3, с. 89. Iš Krymo į LDK atsikėlė daug armėnų, kai 1475 m. jį užėmė turkai. – V. Mikaelianas, *Крымо арменų колонijos istorija*, Jerevanas, 1964, p. 277 (arm. k.); R. Kowalski, *Wyrazy kipczackie w języku armian polskich*, Wilno, 1938.

¹⁸ J. Voigt, *Geschichte Preussens*, Bd. 6, S. 134. S. Barącz, op. cit., s. 106. Kijeve, buvusiame armėnų kvartale, archeologai aptiko gintaro apdirbimo dirbtuvės liekanų jau XIII a. sluoksnyje. Žr.: Я. Дашкевич, op. cit., p. 189.

¹⁹ Н. Кривонос, Роль львовской армянской колонии в развитии торговли, *ISD*, т. 2, с. 104.

²⁰ Д. Мышко, Жизнь армян в Подолии в XIV–XVII вв., *ISD*, т. 3, с. 198.

²¹ Ši J. Lasickio apybraiža išspausdinta kartu su jo studija „Apie žemaičių dievus“ kn.: Michalonis Lituani. *De moribus Tartarorum, Lituatorum et Moschorum...*, Basileae, 1615. Charakteristika pateikta tame pačiame puslapyje (p. 58), kuriame baigiama žemaičių dievų inventorizacija.

²² Kamenic, *Venecija*, 1896, p. 46 (arm. k.; dalis metraščio surašyta armėniškais rašmenimis polovcų kalba).

²³ M. Bžškiancas, *Kelionė į Lenkiją ir kitus kaimyninius kraštus, kuriuose gyvena armėnai, kilę iš senovės miesto Ani*, Venecija 1830, p. 86 (arm. k.); A. Altunianas, *Žinios apie armėnų emigraciją*, Fokšanai (iš tikrųjų – Konstantinopolis), 1877, p. 22 (arm. k.)

²⁴ Ю. Крачковский, Предисловие, *Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов*, т. 20: *Акты, касающиеся города Вильны*, Вильна, 1893, с. XXXVII–XXXVIII. Taip pat žr.: *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею*, т. 10. *Акты Виленского магистрата и магдебургии*. Вильна, 1879. Įvairūs armėnus pirklius liečiantys aktai ir nutarimai – Nr. 33, 42, 43, 70, 71, 75 ir kt.

²⁵ С. Лехаца, *Путевые заметки* (Памятники письменности Востока, IX), Москва, 1965, с. 249.

²⁶ А. Киркор, op. cit., с. 148.

²⁷ А. Миловидов, Введение, *Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки*, Вильна, 1903, т. 4, с. XIX–XX. Taip pat žr. Н. Lovmianskio parengtą dokumentų sąvadą: *Akty cechów wileńskich*, Wilno, 1939.

²⁸ G. Petrowicz, op. cit., s. 194. Monografijoje šiuo klausimu iškelta daug naujos medžiagos.

²⁹ T. Narbutt, *Dzieje narodu litewskiego*, Wilno, 1839, t. 6, p. 505.

³⁰ F. Zacharyasiewicz, Wiadomość o Ormianach w Polsce. *Biblioteka naukowego zakładu imienia Ossolińskich*, Lwów, 1842, p. 81–82; S. Barącz, *Żywoty sławnych Ormian w Polsce*, Lwów, 1856, s. 68, 136, 159–161.

³¹ A. Janulaitis, *Žydai Lietuvoje. Bruožai iš Lietuvos istorijos XIV–XIX a.*, Kaunas, 1923, p. 10.

³² В. Грабовецкий, Армянские поселения на западноукраинских землях, *ISD*, т. 1, с. 105.

1445 m. kunigaikštis Švitrigaila užrašė Lucko armėnų Šv. Stepono bažnyčiai Сeperų dvarą. Vėliau ši pergamentą patvirtino M. Radvila. – S. Barącz, *Rys dziejów ormiańskich*, s. 152; *Żywoty...*, s. 346.

³³ K. Chodyncki, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska*, Warszawa, 1934, s. 210.

³⁴ Е. Сецинский, *Город Каменец-Подольский. Историческое описание*, Киев, 1895, с. 178.

³⁵ *Литовская Метрика*, Петербург, т. I, ч. 2, с. 413–415, 635–637, 1504–1507.

³⁶ *Литовская Метрика*, Юрьев, 1914, т. I, ч. 3, с. 58–60; *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России*, т. 2, с. 144.

³⁷ *Akta grodzkie i ziemskie*, Lwów, 1884, т. 10, p. 72; *Литовская метрика*, т. I, ч. 3, с. 331–332.

³⁸ K. Širvydas, *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 1979, p. 367. Pavardės forma Armėnas yra užfiksuota tautosakoje: „Teip jinai lėkė, lėkė, o mes vijomės vis įdurmu ir atsivijome pro Armėnaitį, Armėną liki Nemuno“. – Basanavičius, *Lietuviškos pasakos įvairios*, Chicago, 1904, т. 2, p. 117.

³⁹ Etnonimai neretai virsdavo toponimais. Pavyzdžiui, actuose minimi vietovardžiai: Армяны (Ормяны) Великие и Малые, Армянка, Армянки; greta jų – Литва, Литвинец, Литвиновка (du skirtingi kaimai tuo pačiu pavadinimu), Литвино, Литов, Литовиж (Литович) – *Архив Юго-Западной России*, Киев, 1890, т. 2, ч. 5. вып. 2, с. 764, 896–897.

⁴⁰ *Lietuvių pavardžių žodynas*, A–K, Vilnius, 1985, p. 122.

⁴¹ „Galbūt, juog čionai rasis ir tūli istoriški faktai klaidžiai paduoti; galbūt, juog rasis nemažai ir kitų netobulumų <...>. Ne tame svarbumas, juog mano darbas niekam nevertas, tiktai tame, juog nėra kam dirbti“ (A 1, 4); „Galite mane vadinti nemokša. Mano liežuvis atsirišo tau, mano kilnioji, mano brangioji tauta <...>. Kad tik tu, mano kilnioji tauta, pamėgtum mano triūsą, įsiklausytum į savo sūnaus pirmuosius žodžius“. – Ch. Abovianas, *Armėnijos žaizdos: Patrioto rauda*. (Istorinis romanai), Vilnius, 1980, p. 11. Toliau žymima AŽ ir puslapis.

⁴² „Vienoje akimirkoje išvaizda apielinkio persimainė <...> Gelbėkite mano vaikelius! gelbėkite! – rėkė jauna moteriškė, bėgdama su kūdikiu ant rankų į girią (A 1, 10); „Ūmai per pačią linksmybę lyg perkūnas būtų trenkęs <...> Pagrobė!.. Pagrobė!.. <...> Mano vaikelį pagrobė!.. Gelbėkit!..“ (AŽ, 53), – šaukiasi pagalbos jauna motina.

⁴³ Abiejuose istoriniuose romanuose skirtingi nebent pagalbininkai: Pietario romane – armėnas pirklys Arminas, Aboviano romane – iki kulto apraiškų autoriaus garbinamas išvaduotojas rusų generolas I. Paskevičius, tas pats „граф Эриванский“ (1828), „светлейший князь Варшавский“ (1831), Nikolajaus Palkino bičiulis Paskevičius, kuris netrukus sėkmingai vadovaus smaugiant 1830–1831 m. sukilimą Lietuvoje ir Lenkijoje, 1848–1849 m. revoliuciją Vengrijoje ir kt.

⁴⁴ *Армянские беллетристы*, Москва, 1893, т. I. Antrojo tomo tiražas caro vidaus reikalų ministro nurodymu buvo konfiskuotas ir sudegintas. Archyviniai dokumentai paskelbti knygoje: С. Арешян, *Армянская печать и царская цензура*, Ереван, 1957, с. 409–419.

⁴⁵ *Vienybė lietuvininkų*, 1892, Nr. 31, p. 369.

⁴⁶ *Varpas*, 1902, Nr. 3/4, p. 65.

Juozas Laurušas

A HISTORICAL-LITERARY COMMENT ON THE CHARACTERS OF “ARMENIAN ORIGIN” IN V. PIETARIS’ *ALGIMANTAS* AND VAIŽGANTAS’ *PRAGIEDRULIAI*

S u m m a r y

Combining literary criticism and historical analysis discovers new or little discussed aspects of classical works. In the article is questioned the proposition of soviet critics that these novels of Pietaris and Vaižgantas are not historical. On the contrary, they are found to be historical due to Armenian origin of two characters Arminas and Sviestavičius. Respective historical presumptions for the emergence characters of Armenian origin in Lithuanian prose at the beginning of the 20th century are grounded. Several Armenian emigration stages are highlighted using numerous historical data and archival sources. The settlement of Armenian warriors, merchants, and artisans in Lithuania is also demonstrated. The turn of the ethnonym “Armenian” into Arminas was a common process in the Middle Ages (ethnonyms were also transformed into toponyms). As an outcome of these historical processes, the character of the merchant Arminas was generated in the Pietaris’ novel. This first Lithuanian historical novel about Lithuanian statehood on the eve is compared with its typological analogue – Kh. Abovian’s novel “Wounds of Armenia”.